

Т.Марусик

ІЛАРІЙ КАРБУЛИЦЬКИЙ — ВИЗНАЧНИЙ БУКОВИНСЬКИЙ ПЕДАГОГ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

17 вересня 2000 р. громадськість Буковини відзначила 120-річний ювілей з дня народження відомого українського громадського діяча, педагога, журналіста, письменника і видавця Іларія Карбулицького.

Ім'я Іларія Карбулицького повернулося з небуття лише у 90-х роках ХХ ст., хоча скупі відомості доносила "Енциклопедія Українознавства". В ній, зокрема, зазначалося: "Іларій Карбулицький (1880), буковинський педагогічний і громадський діяч, публіцист, співредактор учительських журналів "Промінь" і "Каменярі", ред. "Крейцарової Бібліотеки"... Був на засланні 1944-56 рр." [4, с. 959]. Сухі, проте досить промовисті фрази. Що ж завадило цій людині в радянські часи посісти гідне місце серед своїх сучасників?

Іларій Іванович народився 17 вересня 1880 р. у с. Горішні Ширівці (тепер Заставнівський район Чернівецької області) у сім'ї лісника Івана Карбулицького. У шестирічному віці хлопчик із сім'єю переїхав до с. Волока, де навчався у сільській початковій школі. Після переїзду до Чернівців у 1890 р. Іларій продовжив навчання у початковій школі, а згодом три роки навчався у Чернівецькій гімназії. Проявляючи неабияку зацікавленість педагогічною справою, у 1895 р. вступив до учительської семінарії. Під час навчання у семінарії Іларій познайомився з Осипом Маковеєм, який викладав в семінарії українську мову і літературу. Це знайомство переросло у дружні стосунки, свідченням чого стало те, що Осип Маковей став хрещеним батьком одного з синів Іларія Івановича.

Після закінчення семінарії у 1900 р., його призначили молодшим учителем 3-класної народної школи села Ревне-Стрілецький Кут тимчасово. У 1901 р. до місцевого священика

приїжджали Леся Українка та Ольга Кобилянська, з якими випала нагода познайомитися й Іларію Івановичу. У своїх спогадах, які зберігаються у фондах Чернівецького меморіального музею О.Кобилянської, Іларій Карбулицький описував свої враження від зустрічі з двома видатними дочками України [8, № 3709-3635, с. 84].

У 1902 р. І.Карбулицький одружився з дочкою директора 4-класної школи с. Старі Мамаївці Отілією Прокопович і переїхав до дружини. Батько дружини допоміг становленню молодого учителя, про що повідомляв Іларій Іванович: “Директор школи, Іля Прокопович, був досвідчений педагог й управитель школи і знаменито розумівся на всіх шкільно-канцелярійних справах. Протягом кількох літ я привчився був біля нього дуже добре всего діловодства” [8, № 3709-3635, с. 88]. У школі він отримав посаду вчителя четвертого класу (п’ятий і шостий шкільний рік). У листопаді того ж року молоде подружжя “...зложило в Чернівцях учительський кваліфікаційний іспит з українською і німецькою викладовою мовою” [8, № 3709 -3635, с.89] і розпочало свій творчий педагогічний шлях.

У 1903 р. розпочалася видавнича діяльність Іларія Івановича. Він започаткував видання вже згадуваної “Крейцарової бібліотеки”. Бібліотека, що виходила маленькими брошурками по 16 сторінок, ставила за мету заохотити дітей до читання. Перші опубліковані оповідання Карбулицького для дітей “Сліпий Юра”, “Циган у школі”, “Качка з однією ніжкою” тощо. “За два роки мого редакторства, — згадував І.Карбулицький, — вийшло двадцять тисяч примірників кожного числа не лише на Буковині, але й Галичині” [8, № 3709-3635, с. 90]. Крім того, він займався дослідженням історії шкільної справи на Буковині, результатом якого стала монографія “Розвій народного шкільництва на Буковині” [7].

У зв’язку з переводом директора Горішньо-Станівецької школи Олександра Купчанка на посаду повітового шкільного інспектора директором школи згідно конкурсу був призначений

Іларій Іванович. “Я подався на цю посаду, і з огляду на те, що моя службова кваліфікація була найкраща за всіх прочих, повітова шкільна Рада в Вашківцях поставила мене як першого в пропозицію і 31.8.1906 р. крайова шкільна Рада заіменувала мене директором Горішніх Станівцях”. 19 вересня я зложив у Вашківцях службову присягу. Наступного дня шість мамайських селян перевезли возами мої достатки до Гор. Станівців, де я пробув майже 30 літ, – згадував Карбулицький [8, № 3712-3638, с. 142].

Це період найбільш плідної громадської діяльності молодого директора. Ще напередодні у 1904 р. разом з Іваном Герасимовичем започаткували видання суспільно-наукового органу українського учительства в Галичині і на Буковині – журналу “Промінь”, що виходив двічі на місяць, висвітлював учительське життя, публікував твори різнопланової проблематики. Саме у ньому була вперше опублікована вже згадувана праця Карбулицького “Розвій народного шкільництва на Буковині”.

Важким видався 1908 рік у родинному житті Карбулицьких, які у січні поховали сина Тараса, а у вересні – брата Іларія – Володимира. Незважаючи на сімейні втрати Іларій Іванович продовжує працювати на освітянській ниві і стає одним з ініціаторів заснування “Вільної організації українського учительства на Буковині”. 21 - 22 листопада того ж року у Чернівцях відбулася нарада повітових шкільних комісій, де прийнятий статут новоствореної організації, обрана так звана “Крайова Екзекутива” та прийнято рішення про видання учительського друкованого часопису, яким став журнал “Каменярі” (відповідальний редактор І.Карбулицький). До “Крайової Екзекутиви” увійшло 9 чоловік: голова Омелян Іваницький, заступник Корнило Данилюк [8, № 3716-3642, с. 165]. Так з’явилася на Буковині перша українська організація народного шкільництва, яка відіграла значну роль у поширенні української освіти на теренах Буковини, що на той час входила до складу

Австро-Угорської монархії. З цього часу справами українського учительства опікувалася новостворена організація.

На сторінках “Каменярів” висвітлювалося суспільно-політичне та культурне життя, діяльність різних організацій, які спонукали до піднесення національного руху українців не тільки Буковини, а й Галичини. Крім “Каменярів” Карбулицький опікувався бібліотекою “Вільної організації”, яка під його редакцією видала збірку Д.Макогона “Шкільні образки” (1911 р.).

У своїх спогадах І.Карбулицький наводить цікаві відомості про першу поїздку буковинсько-українського студентства на Велику Україну. Ця поїздка справила велике враження на буковинську молодь, яка на власні очі побачила Київ, побувала у Каневі, де вшанувала пам’ять Великого Кобзаря, Кременчуці, Катеринославі, у Полтаві оглянула пам’ятник І.Котляревському [8, № 3721-3647, с. 222-228].

В липні 1913 р. у Чернівцях відбулася VII крайова учительська конференція, що проводилася раз на шість років. В ній взяли участь всі дев’ять повітових інспекторів та обрані учительством депутати, серед яких був Іларій Карбулицький.

З початком Першої світової війни Іларій Іванович призваний у австрійську армію, де йому присвоєно звання унтер-офіцера. Після закінчення війни повернувся у Верхні Станівці на посаду директора місцевої школи, одночасно не полишаючи журналістську і видавничу діяльність. Незважаючи на утиски з боку румунських окупантів, Іларій Іванович продовжував справу розвою українського шкільництва.

Жахливі враження від Першої світової війни спонукали І.Карбулицького до опублікування у 1928 р. серії статей на сторінках газети “Allgemeine Zeitung”, яка виходила у Чернівцях. Пізніше ці статті вийшли окремою публікацією “Die Henkereien in der Bukowina” (“Страти на Буковині”). Тісна співпраця з газетою “Час” дозволяла йому публікувати на шпальтах газети свої статті, нариси, замальовки, повідомлення.

Не можна залишити поза увагою статтю “Похоронні дзвони”, опубліковану у “Часі” 29 листопада 1929 р. В цій статті яскраво виявив себе національний дух українського патріота Іларія Івановича. В ній досить сміливо Карбулицький засуджує тих народних вчителів, які “за австрійських часів признавалися до української народності, а після заняття Буковини ромунами, відреклися свого українства і поробились ромунами, а деякі з них відносилися до українського народу дуже згідливо і помагали зі всіх сил ром. шовіністам у їх заїлій ромунізаційній агітації серед українського народу...” Крім того, він навів цікаву статистику щодо кількості народного вчителства на Буковині. У 1913 р. на Буковині працювало 785 учителів та 8 повітових шкільних інспекторів. На початку 1930 р. залишилося всього 405 учителів (6 інспекторів вибуло, а два перейшли на учительську роботу), з них майже 30 % визнавали себе ромунами. [8, № 3728-3654, с. 492-493]

Висока громадянська позиція І.Карбулицького була добре відома широким колам буковинців. У 1933 р. у зв'язку з голодом у Радянській Україні в Чернівцях створений “Український громадянський комітет” на чолі з І.Карбулицьким, який займався збором матеріальної і грошової допомоги голодуючим. 28 серпня комітет провів панихиду по жертвам голодомору. Крім того, за його ініціативою було заплановано проведення буковинського протестаційного віча, однак румунська влада заборонила цей захід.

На посаді директора школи у Верхніх Станівцях Іларій Іванович працював до виходу на пенсію у 1935 р. Цього ж року переїздить до Чернівців і поринає у громадсько-політичну роботу, за яку з приходом радянської влади був звинувачений у зраді.

В цей час центром навколо якого гуртувалася передова інтелігенція Буковини був Український Народний Дім (далі – УНД). У 1936 р. після обрання Карбулицького заступником голови УНД йому доручена організаційно-контрольна робота. Роботою УНД керувала президія у складі голови Теофіла

Бриндзана, заступника Іларія Карбулицького, керівника відділу Миколи Гараса та електромеханіка Антона Завади.

В тому ж 1936 р. Карбулицький став членом співацько-драматичного товариства “Буковинський Кобзар” і створив для товариства драму “Зрадник”. Неодноразово особисто приймав участь у виступах і концертах, оскільки мав добрий голос і чудово грав на скрипці. Іларій Іванович збирає і обробляє українські народні пісні і казки, прислів’я та приказки, перекладає німецькою мовою твори Марко Вовчок, Івана Франка та інших українських письменників з метою їх публікації.

З метою встановлення толерантних взаємовідносин між людьми різних національностей, що проживали на Буковині підготував і за власний кошт видав українсько-єврейський, німецько-український та румунсько-український словники-розмовники.

Активна життєва позиція Іларія Івановича, відстоювання національних інтересів своїх земляків не подобалися румунській владі. Неодноразово піддавалася різного роду перевірка школа, якою керував І.Карбулицький. Його звинувачували у недостатньому володінні румунською мовою. Навіть було розпочато слідство, що припинилося після звернення батьків, які стали на захист шанованого ними учителя.

На прохання директора українського театру Івана Дудича та за згодою Ольги Кобилянської інсценізував її повість “У неділю рано зілля копала”, яку до сьогоднішнього дня з успіхом виконують артисти Чернівецького музично-драматичного театру ім. О.Кобилянської. Якість інсценізації позитивно оцінила сама автор, про що зазначав Іларій Іванович: “Закінчивши цю роботу, я відчитав цілу драму О.Кобилянській, яка була дуже вдоволена з моєї роботи і наговорила мені багато компліментів. І хоч я сам добачував у моєму здраматизуванні деякі недоліки, то все-таки тішився дуже, що мав щастя зробити славній землячці на старості літ приємність” [5, с. 360].

На Буковині продовжували свою діяльність українські політичні партії. У 1936 р. І.Карбулицький обраний членом виконавчого комітету Української національної партії, яку очолював Володимир Залозецький. Намагання членів партії виграти вибори до румунського парламенту завершилися невдачею. У лютому 1938 р. румунський парламент прийняв нову конституцію згідно якої король Румунії Кароль II видав закон про розпуск усіх політичних партій Румунії. Так завершилася політична кар'єра Іларія Карбулицького, практично і не розпочавшись, хоча саме за причетність до Української національної партії у 1936 – 1938 рр. він був звинувачений та заарештований радянськими органами.

У другій половині 30-х років шовіністична політика румунської влади досягла апогею, свідченням чого може слугувати публікація кореспондента “Українського слова” із Чернівців 22 травня 1938 р.: “Наступ румунщини на все, що українське, досягнув нині свого вершка. В усіх школах на Буковині, Бессарабії і Мармарощині заборонена навіть наука релігії в українській мові. Православні священики не мають права відправляти похоронів або вінчати по-українському. По урядах висять вивіски, що українець, який промовить по-українськи, буде негайно видалений зі служби. Решта українських товариств мусять діставати дозвіл на кожне засідання виділу... Час до часу поліція окружає “Народний Дім” у Чернівцях або іншу установу й проводить у всіх приляглих трус. Не можна носити вишиваних сорочок. Кожну театральну п'єсу мусять посилати аж до Бухаресту, де дає дозвіл команда дивізії. Цього року заборонили усі Шевченківські свята” [11].

Цілком зрозуміло, що такі умови життя українців спонукали більшість буковинського населення краю з радістю і надією 28 червня 1940 р. зустрічати прихід на її терени Червоної армії.

Цей день став новим етапом у житті Іларія Карбулицького, днем сподівання на кращу долю для своїх земляків. Незважаючи на пенсійний вік, Іларій Іванович вирішив продовжити свою

педагогічну діяльність. У період встановлення радянської влади на Буковині (28 червня 1940 – 5 липня 1941 рр.) працював спочатку директором школи № 10, згодом учителем школи № 2 та № 4. 1 лютого 1941 р. вийшов на заслужений відпочинок з виплатою пенсії у розмірі 150 крб. [3, оп.1, спр.3, арк.5].

Після окупації краю німецько-румунськими загарбниками сигуранца продовжувала вистежувати національно свідомих українських діячів. Його та його побратимів неодноразово викликали на допити та бесіди, вияснюючи чим займалися в часи радянської влади. І якщо румунська влада не встигла заарештувати Іларія Івановича, це досить вдало вдалося зробити радянським “визволителям”.

Звільнення Буковини, всупереч очікуванням, принесло чимало лихоліть на долю буковинської інтелігенції. Спрямовуючи титанічні зусилля на ідеологічну обробку місцевого населення, сталінська командно-адміністративна система одночасно посилювала репресії проти інтелігенції краю. “Методологічні” напрямки кампанії “боротьби” з “українським буржуазним націоналізмом” були закладені у відомій промові заступника голови РНК (з 1946 р. — Ради міністрів) і одночасно міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського, виголошеній 6 січня 1945 р. перед вчителями західних областей України. В ній зокрема, зазначалося: “Цілком відірвані від свого народу, українські націоналісти крок за кроком перероджувалися в зрадницьку банду шпигунів, диверсантів, терористичних злочинців...” [9, с.23].

Не пройшло і двох тижнів після його виступу, як почалися масові арешти чернівецької інтелігенції. 8 січня 1945 р. начальник Чернівецького обласного управління НКДБ полковник Решетов затвердив постанову на арешт Іларія Карбулицького, звинуваченого у злочинах, передбачених ст. 54-1 “а” та 54-11 Кримінального кодексу УРСР. Через три дні І.Карбулицький та колишній адвокат А.Кирилів були заарештовані їх кримінальна справа виділена в окреме провадження [1].

В чому ж звинувачувала влада відомого буковинського громадського діяча, який боровся за збереження етнічної самобутності, рідної мови, стародавніх звичаїв українського населення Буковини?

Антирадянською визнана діяльність Українського народного дому у Чернівцях, створеного у 1884 р. ще в часи панування Австро-Угорщини для піднесення національної свідомості українців Буковини, де досить активну участь брав І.Карбулицький. Його статті “Оправдані й неоправдані нарікання”, “Стара доба в українській праці на Буковині”, “Посол Микола Василько” та інші, опубліковані на шпальтах газети “Час”, що висвітлювали події кінця XIX – 30-х років XX ст., розкривали діяльність представників Революційної української партії на Буковині, розповідали про поїздки буковинської молоді на Наддніпрянську Україну, передвиборні кампанії початку XX ст., розвиток учительського руху тощо були піддані суворій перевірці. У висновку, спеціально створеної для цього комісії, зазначалося, що “...в своїх статтях І.Карбулицький закликав до об’єднання України в єдину державу”. [1, арк.149-150]. Незважаючи на те, що жодних звинувачень І.Карбулицький не визнав та й факти свідчили на його користь, адже звинувачення у причетності до ОУН не доведені, у звинувачувальному заключенні зазначалося: “...друкував статті проти Радянського Союзу ще до 1940 р.; зберігав літературу націоналістичного змісту; був причетний до Української національної партії (для слідчих органів це виявилось тим же самим, що й ОУН – Т.М.). У обвинувальному висновку пропонувалося засудити І.Карбулицького до 10 років виправно-трудоих таборів з конфіскацією належного йому майна. Проте Особлива нарада при МВС СРСР 27 березня 1945 р., розглядаючи його справу, зменшила термін ув’язнення до 8-ми років заслання. 65-річному Іларію Івановичу довелося відбути у сталінських таборах 9 років 4 місяці. І лише 16 березня 1954 р. виснажений морально і фізично, він повернувся на Батьківщину.

Слід зазначити, що квартира І.Карбулицького була пограбована ще до рішення Особливої наради. При обшуку вилучені, крім особистих документів, так звані “компрометуючі матеріали”, зокрема всі авторські статті, книги та рукописи.

Відразу після арешту була піддана грабунку домашня бібліотека, що нараховувала 2 340 книг. До сьогоднішнього дня її доля невідома.

Повернувшись із заслання, Іларій Іванович проживав з дружиною у Чернівцях. Доглядати за хворими старими людьми не було кому, адже дочка Люба померла, син Володимир загинув разом з дружиною у 1944 р. у Дрездені, а син Роман проживав у Румунії. Матеріальні нестатки робили життя нестерпним, тим більше, що він не отримував пенсії. Після неодноразового звернення у відповідні інстанції, нарешті пенсія була повернута.

Одночасно Іларій Іванович намагався поновити своє шановане у пресі ім'я. Зокрема у 1958 р. пише “Мої спомини про Лесю Українку з її побуту на Буковині у 1901 р.”, у 1961 р. “Вірна дочка України” – спогади про Ольгу Кобилянську, “На буковинській землі” – про перебування на Буковині Миколи Лисенка. Проте побачити їх опублікованими йому не дозволила смерть.

У кримінальній справі зберігається ряд прохань щодо реабілітації. Можна навести витяг одного з них, надісланого Генеральному прокурору СРСР 31 травня 1956 р., який яскраво свідчить про несправедливість прийнятого у 1945 р. рішення. “Я вважав і вважаю себе невинним... Я не вчинив жодної дії, яка могла б бути кваліфікована по вищезгаданих статтях... Я був членом легальної Української національної партії, основним пунктом якої була легальна боротьба парламентським шляхом за відновлення всіх політичних, економічних та культурних прав українського народу, який жив у межах Румунії.

Вважаю, що перебування у членах і діяльність в будь-якій, законом визнаній політичній партії, які існували в Північній

Буковині до встановлення тут радянської влади, не становить такого складу злочину, тим більше, передбаченого статтями, на підставі яких я засуджений. Я став жертвою обставин, які склалися в кінці Вітчизняної війни” [1, арк.48]. Так вважав Іларій Іванович, проте так не вважали владні структури.

Останню скаргу на ім'я прокурора військ МВС у Чернівцях він написав за 11 днів до смерті 19 січня 1961 р. Однак й місцева влада залишилася глухою до вкрай морально і фізично виснаженої 80-річної людини. 30 січня 1961 р. Іларій Іванович помер у Чернівцях.

І лише у лютому 1990 р. за клопотанням Чернівецького товариства “Оберіг” обласний суд розглянув протест тодішнього прокурора Чернівецької області В.Купцова відносно справи Іларія Карбулицького. Постанова Особливої наради при МВС СРСР № 13-а від 27 березня 1947 р. була відмінена, справа судочинством припинена. Через місяць постановою Президії Чернівецького обласного суду, в якій зазначалося, що “звинувачення І.Карбулицького у зраді Батьківщині у складі контрреволюційної організації відноситься до періоду окупації Буковини Румунією і у його діях не має складу злочину”, він реабілітований.

Сьогодні велична постать Іларія Івановича поступово повертається нащадкам. Його ім'я носить одна з вулиць і провулок у Чернівцях. У пресі все частіше з'являються статті про життєвий і творчий шлях буковинського педагога, письменника, журналіста, громадського діяча. Буковинська громадськість долучається до видання творчої спадщини Іларія Івановича Карбулицького, що повинно стати найкращим доказом глибокої шани до визначної людини нашого краю.

ПРИМІТКИ:

- 1.Архів Служби Безпеки України, Чернівці. – Спр. П-4691 по звинуваченню Кирилова Антона Степановича та Карбулицького Іларіона Івановича.
- 2.Вільна Україна.

3. Державний архів Чернівецької області. Особовий фонд Іларія Івановича Карбулицького . Ф. Р-2590.
4. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Львів: Молоде життя, 1994. – Т.3.
5. Карбулицький І. Велика дочка України // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. – К., 1963.
6. Карбулицький І. Мої спомини про Лесю Українку з її побуту на Буковині в 1901 р. // Спогади про Лесю Українку. – К., 1971.
7. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці, 1905. – 149 с.
8. Карбулицький І. Спомини з мого життя. – Літературно-меморіальний музей О.Кобилянської (Чернівці). – Інв. № 3709-3730.
9. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. – К.: Політвидав УРСР, 1946.
10. Романець О. Після півстолітнього мовчання // Молодий буковинець . - 1990. – 4 - 9 червня.
11. Українське слово. – 1938. – 22 травня.